

**Die Departement Godsdiens- en Sending-
wetenskap (Afd A), Universiteit
van Pretoria, 1917-1978**

P J van der Merwe & D Crafford
Universiteit van Pretoria

Abstract

**The Department of Science of Religion and Missiology
(Sec A), University of Pretoria, 1917-1978**

The Transvaal University College began its Faculty of Theology in 1917 in co-operation with the Presbyterian Church and the Nederduitsch Hervormde Kerk. A Presbyterian minister, Prof E MacMillan, lectured from 1917 till 1934. This marked the end of Presbyterian participation. In the next period, 1935-1937, the Department suffered from a controversy between the Nederduitsch Hervormde Kerk and its new partner, the Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk. The issue was solved when the Faculty divided into two sections, Section A for the Nederduitsch Hervormde Kerk and Section B for the Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk. Prof H P Wolmarans was appointed to the chair of Science of Religion (Sec A) in 1938 and served as head of the Department till 1959. He was succeeded by Prof F J van Zyl in 1960, who served till 1978.

VOORAF

Die vak Godsdienswetenskap maak van die begin af in een of ander vorm deel uit van die teologiese leergang aan die Transvaalse Universiteitskollege (TUK). Die

rede daarvoor is dat die teologiese opleiding tot 1937 ingevolge die *duplex ordo*-model geskied het, wat op sy beurt weer die basis uitgemaak het van die gesamentlike finansiering van die Fakulteit Teologie deur die Universiteit enersyds en die twee deelnemende kerke, te wete die Nederduitsch Hervormde Kerk (hierna NHK) en die Presbiteriaanse Kerk andersyds. Die *duplex ordo* is in Nederland ontwikkel en met die Wet op Hoër Onderwys van 1876 aldaar ingevoer. Dit het daarop neergekom dat die teologiese ensiklopedie verdeel is in die akademiese groep en die kerklike groep vakke. Laasgenoemde was op die geloof en praktyk van 'n betrokke kerk afgestem, terwyl eersgenoemde van meer algemeen wetenskaplike aard en belang was. Die Nederlandse godsdienswetenskaplike, T P van Baaren het waarskynlik tereg betoog dat die genoemde wet van die Fakulteit Teologie aan ryks-universiteite eintlik godsdienswetenskaplike fakulteite gemaak het en dat die sogenaamde akademiese groep van vakke veronderstel is om vanuit godsdienswetenskaplike perspektief bestudeer te word. Godsdienswetenskap het dus nie in die vak alleen ter sprake gekom nie, maar ook in die metodologie van die ander vakke in die akademiese groep (Van Baaren 1959-1960).

Daar het by die NHK in sy nadenke oor die plasing van 'n teologiese opleiding aan 'n universiteit vroeg reeds 'n besef bestaan dat die kerk 'n sekere deel van die koste verbonde aan so 'n inrigting sou moes dra. Dit het die *duplex ordo* aangewese gemaak, aangesien die kerk dan net vir die kerklike deel van die opleiding aanspreeklik sou wees. Bekendheid met dié model volg uit noue kontak wat die kerk met die Nederlandse situasie gehad het en die feit dat die meeste predikante wat op daardie stadium in die kerk was, hulle opleiding in Nederland ondergaan het.

In die notule van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering van 29 Januarie 1913 word byvoorbeeld die volgende leergangbeplanning gegee:

- A. Vir die voorbereidende eksamen:
  - i. Hebreeus (1 jaar)
  - ii. Grieks (Koiné) (1 jaar)
  - iii. Ensiklopedie van die Christelike teologie
- B. Kandidaatseksamen – eerste deel:
  - i. Uitleg van die Ou Testament (2 jaar)
  - ii. Geskiedenis van die leer aangaande God (1 jaar)
  - iii. Geskiedenis van die godsdienste (2 jaar)
- C. Kandidaatseksamen – tweede deel:
  - i. Wysbegeerte van die godsdiens (3 jaar)
  - ii. Uitleg van die Nuwe Testament (3 jaar)
  - iii. Kerkgeskiedenis (2 jaar)

-
- D. Kerklike eksamen:
- i. Dogmatiek (3 jaar)
  - ii. Bybelse Godgeleerdheid (2 jaar)
  - iii. Christelike Etiek (1 jaar)
  - iv. Geskiedenis van die Gereformeerde Kerkreg (1 jaar)
  - v. Dogmengeskiedenis (1 jaar)
  - vi. Praktiese Teologie (1 jaar)

Die Proponentseksamen sou volgens dieselfde notule oor die volgende sake handel:

- i. Bybelse geskiedenis
- ii. Praktiese Godgeleerdheid
- iii. Kerkreg van die Nederduitsch Hervormde Kerk
- iv. Uitleg van die Ou- en Nuwe Testament
- v. Proefpreek.

Dit is interessant dat Godsdiensgeskiedenis en -filosofie toe reeds ingesluit was, trouens in die 'Reglement voor het examen tot toelating tot de Evangelic Bediening in de Nederduitsch Hervormde Kerk van Zuid-Afrika' wat tydens die Algemene Kerkvergadering van 1909 gedien het, was dit ook die geval (Van Nieuwenhuizen 1974:24).

DIE EERSTE PERIODE: 1917-1934

Die Universiteit van Pretoria neem in 1916 'n eerste tree met die onderrig van teologie. In die TUK Kalender van 1919 (19-20) staan daar:

Formele goedkeuring werd...verkregen van de Minister van Onderwijs voor de vestiging van een Faculteit van Godgeleerdheid; met het werk hiervan was reeds informeel een begin gemaakt in het tweede semester van 1916, toen Prof Reinink het onderwijs in het Nieuw Testamenties Grieks op zicht nam, Prof Paterson dat in het Hebreeuws, terwijl Dr J H J A Greijvenstein benoemd werd door het Curatorium van de Hervormde Kerk tot Professor in de Godgeleerdheid, in het belang van de theologiese studenten van zijn eigen kerk.

Wanneer daar in 1917 amptelik met teologiese onderrig begin word, is daar slegs 214 studente ingeskryf aan TUK, 'n dramatiese styging vanaf 148 die vorige jaar. Aanvanklik was daar vier teologiese studente, maar een, Basson, het die studie na 'n meningsverskil met die Kuratorium gestaak. Wat oorgebly het, was P J J Venter (tweedejaar) en H P Wolmarans en P S Grobler (albei eerstejaars). P J J Venter het die eerstejaar aan PUK voltooi. P J J Venter het sy opleiding in 1920 voltooi en

H P Wolmarans en P S Grobler in 1921. (P J J Venter het vanweë spesiale toelatingsreëlings nie formeel die grade BA en BD verwerf nie, hoewel dit aanvaar kan word dat hy die standaard-inhoude deurloop het.) Wolmarans het parallel met sy BD-graad ook 'n MA-graadkursus voltooi.

Teologiese dosente

Die TUC Calender van 1918 noem die volgende persone as teologiese dosente¹:

- * Lecturer: J H J A Greijvenstein, BA (Cape), ThD (Utrecht).
- * Lecturer: E MacMillan, MA, BD (Glasgow).

Dit is duidelik dat die TUC Calender geïnterpreteer moet word om ook die vorige jaar se situasie te weerspieël.

Die TUC Calender van 1920² dui die personeelbesetting van die Fakulteit Teologie soos volg aan:

- * Biblical Hebrew: Lecturer: A C Paterson, (Edin and Oxon).
- * Greek: Professor: H Reinink, Litt D (Amsterdam).
- * Old Testament Exegesis: Lecturer: Rev E MacMillan, MA, BD (Glasgow).
- * New Testament Exegesis: Lecturer: Rev. J H J A Greijvenstein, BA (Cape), ThD (Utrecht).
- * Social Economics: Lecturer: J E Holloway, BA (Cape), DSc (Lond).
- * Metaphysic: Lecturer: W A Macfadyen, MA (Oxon), LLD (Cape).
- * Historical background of Christian Origins: Lecturer: J Boxwell, BA (Cape).

Dit is betekenisvol dat die Calender 1920 op bladsy 133 by die uiteensetting van die teologiese leergang, slegs prof Greyvenstein en eerw MacMillan as teologiese dosente aandui. Dit dui daarop dat die ander slegs by die propedeutiese onderrig betrokke was.

Hoewel dit algemeen aanvaar word dat prof A C Paterson ook deel van die Fakulteit Teologie was, wil dit lyk of hy hoofsaaklik by die propedeutiese gedeelte van die opleiding opgetree het.

In 1921 word die name van S P Engelbrecht (ThD [Utrecht]), as senior lektor, en C H S Runge (BA [Oxon]), as lektor, by die langer lysie gevoeg.

Teologiese leergang

Die TUC Calender 1918 is die eerste jaarboek om die teologiese leergang aan te dui:

Draft Curriculum for BD Degree

First Year Course: Latin, Greek, Dutch or English, a Physical or Social Science or History.

Second Year Course: Greek (including New Testament Greek), Hebrew, Latin or Dutch or English, Logic, Ethics.

Third Year Course: New Testament Greek, Hebrew, Elements and History of Metaphysics, Psychology.

Fourth Year Course: Old and New Testament Exegesis, Church History, Biblical Theology, History and Psychology of Religion.

Fifth Year Course: Old and New Testament Exegesis, Church History and History of Dogma, Philosophy of Theism and Religion, Christian Apologetics.

Soos gesien kan word, het die teologiese opleiding (propedeuse ingesluit) slegs vyf jaar geduur. Die leergang verander volgens die Kalender 1919 enigermate en bly dan tot die TUK Kalender 1922 onveranderd.

In die TUC Kalender 1920 word die BD-leergang ook in besonderhede weergegee. Slegs die vakke wat in verband gebring kan word met hierdie Departement se onderrig, word genoem:

* *Philosophy of Religion*

Fifth Year: Metaphysical, psychological, ethical.

* *Philosophy of Theism*

Fifth Year: The Nature and Attributes of the Divine Being. The Theistic proofs. Creation. Providence. The Problem of Evil. Anti-Theistic Theories.

* *Apologetics*

Fifth Year: Religion and revelation. Difficulties of revelation. The supernatural. Miracles and the issues raised by science and criticism. The Christian religion. Christ's place in history. The resurrection.

* *History and Psychology of Religion*

Fourth Year:

- a. The origin, growth and development of religion. Transition from primitive beliefs to national and historical religions. General knowledge of the history of religions, with special study of one historical religion.
- b. The historical interpretation of soul. The religious concept of soul, with special reference to mystical literature. The social affinity of soul, its value and destiny.

Interessant genoeg word 'Philosophy of Theism' in die TUK Kalender 1921 in Afrikaans 'Leer van God'. Die rubrieke daaronder word op die volgende wyse vertaal: 't Wezen en de eigenschappen van God, de bewijzen voor't bestaan van God, de schepping, de voorsienigheid, 't kwaad, anti-theïstiese theorieën.'

Dit is nie duidelik wie aanvanklik dié vakke doseer het nie, aangesien eerw E MacMillan wat in latere jaarboeke (vanaf 1923) as dosent hiervoor aangedui word, volgens die TUC Kalender 1920 Ou-Testamentiese Eksegese doseer het (soos hierbo aangehaal). Dit is egter goed moontlik dat eerw MacMillan dit van die staan-spoor doseer het, ongeag die jaarboek van 1920.

Prof Macfadyen het gewone Filosofie doseer in wat later as die BA-deel bekend sou raak.

Die vakke soos aanvanklik aangebied

Geschiedenis en Psychologie van de Godsdienst

In 'n aantekeningboek van P J J Venter wat gedurende 1919 en 1920 met die vierde en vyfde jaar besig was, blyk dit dat die volgende in 'Geschiedenis der Godsdiensten' bestudeer is:

- * 'Wat godsdienst? Die verhouding tussen beskawing en religie. Die sielkundige noodsaaklikheid van godsdienste. Die verhouding tussen godsdienste en moraal.'
- * Fases van godsdienstige ontwikkeling – natuurgodsdienste, animisme, magie en fetisjisme, aanbidding van hoëre wesens.
- * Vorme van teïsme.
- * Nasionale godsdienste, waarvan die volgende bestudeer is: Babilonië en Assirië, Sjina, Egipte, Semitiese groep, Islam, Ariese godsdienste, Griekeland, Rome, Verdiese godsdienste, Brahamanisme, Boeddhisme, Persië.

Die volgende outoriteitsverwysings kom ook daarin voor: Muller, Bavinck, Frazer, Max Müller, Von Hartmann, Schleiermacher, Pfeleiderer, Tylor, Jevons en Tiele. As aanbevole boeke word die volgende genoem: A Menzies, *History of religion* (1895), Renoufs, *Egyptian religion*, Andrew Lang, *The making of religion* (1909), Robertson Smith, *The religion of the Semites*, T W Rhys Davids, *Early Buddhism* (1910), Marcus Dodds, *Mohammed, Buddha and Christ*. Uit notas wil dit egter lyk of slegs Menzies se boek prakties gebruik is.³

Leer van God en Filosofie van de Godsdienst

Hierdie deel blyk aan die hand van H Bavinck se *Gereformeerde Dogmatiek* (1895-1901), J I Doedes se *De leer van God* (1870-1871) en Robert Flint se twee werke *Theism* (1877) en *Antitheistic theories* (1879) gedoseer te wees. Uit P J J Venter se aantekeninge blyk 'n algemeen godsdiensfilosofiese benadering, dit wil sê, nie 'n dogmatiese benadering nie ten spyte van die gebruik van dogmatiese werke.

Christelike Apologetiek

In die aangehaalde aantekeninge van Venter lees ons in diktaatesings oor Apologetiek die volgende rare opmerking: 'History of Religions is a part of Apologetics.'⁴

Die tema wat behandel word, is godsdienssteorie. Plek-plek wil 'n teologiese beoog deurslaan, maar oor die algemeen is die argumenttrant algemeen godsdiensfilosofies.

Oor Apologetiek word ook die volgende gesê (Venter 1919-1920):

Fundamental apologetics

- a. Christianity is not a isolated or single system.
- b. It is historical and has revelations and contrasts with other religions.
- c. Biblical revelation presents unique features which compel us to run it back to a special revelation.

Theistic apologetics

- a. Everything is determined by the doctrine of God, not by Philosophy.
- b. Theism is not solely a doctrine of revelation, but depends upon the rational faculties of man.

Internal apologetics

- a. There is internal unity in the Revelation as brought forward in the Bible.
- b. Christianity is a religious fact, form and phase, and instance of worldwide religion.
- c. Thus religion is as old as the human race.

Whether religion is empirical or not is beside the point. The universality which is important, is whether it belongs necessarily to the essence of human nature.

Die onderrigstandaard wat uit Venter se aantekeninge blyk, is nie hoog nie. Die stelsel van diktaatesings het duidelik ernstige onderrigbeperkings ingehou. Dit blyk nogtans dat die dosent goed op die hoogte was met gesaghebbende skrywers van sy tyd en dat hy probeer het om sy studente in hulle werke te interesseer.

Die styl is allermins normatief-teologies. Dit is 'n gewoon godsdienswetenskaplik-godsdiensfilosofiese betoog. Dit geld ook vir 'Apologetics' waar normatiewe denke sekerlik nie onvanpas sou wees nie.

Die opleiding verleng na ses jaar

In 1923 word, volgens die jaarboek, 'n belangrike wysiging aangebring, wat beteken dat dit die vorige jaar reeds gebeur het. Die BD-graadkursus word uitgebrei na drie jaar en die leergange dienooreenkomstig aangepas.

In die volgende tydperk verdwyn die Presbiteriaanse Kerk ook as opleidingsvenoot. Dit het vir hulle duidelik geword dat daar nie veel kerklike belangstelling vir die TUK-opleiding was nie – trouens nie een Presbiteriaanse predikant is daar opgelei nie. Nadat Paterson en MacMillan bedank het, is 'n Presbiteriaan nie weer as teologiese dosent benoem nie.

Die teologiese opleiding kom onder druk van die Minister van Onderwys

In die jare 1927-1928 begin die toenmalige Minister van Onderwys, dr D F Malan, met 'n ondersoek na die universiteitswese. 'n 'Universiteitskommissie' is benoem om onder andere die plek van 'n teologiese fakulteit aan 'n universiteit na te gaan. Hulle was krities oor die feit dat drie van die vier teologiese dosente aan TUK lede van die NHK was en het dit geïnterpreteer as staatsteun aan 'n bepaalde kerk. Die kommissie het kennelik die kweekskoolmodel as norm gebruik, want hulle beveel ook die afskaffing van die BD-graadkursus aan. 'n teologiese fakulteit moes slegs opleiding op post-BD-vlak verskaf (Rapport van die Universiteitskommissie 1928, in Van Nieuwenhuizen 1974:48, 52).

Prof S P Engelbrecht het op 20 September 1928 'n belangwekkende memorandum na aanleiding van die rapport voltooi. Daarin wys hy op die substansiële geldelike bydrae wat die NHK op daardie stadium tot die teologiese opleiding gemaak het. Hy wys verder ook op die *duplex ordo* waarvolgens die universitêre deel van die teologiese opleiding slegs die algemeen wetenskaplike vakke behels, terwyl die kerklike vakke wat para-kurrikulêr onderrig is, geheel en al deur die NHK gereël en bekostig is. Volgens hom sou die aanbevelings van die Universiteitskommissie neerkom op die miskenning van die tradisionele plek van teologie aan die universiteit, wat selfs vir Suid-Afrika raar sou wees, aangesien 'n BD-graad so vroeg as deur die Universiteit van Kaap die Goeie Hoop (voorloper van die Universiteit van Suid-Afrika) toegeken is (Engelbrecht-versameling IV/14/3, in Van Nieuwenhuizen

1974:50, 52). Hy het ook gewys op die logiese inkonsekwentheid dat post-BD-onderrig aan 'n universiteit in die haak is, maar BD-onderrig self nie.

Gelukkig vir die Fakulteit het die destydse premier, generaal J B M Hertzog, tussenbeide getree en die planne van sy Minister van Onderwys met betrekking tot TUK se Fakulteit Teologie verrydel.

Die TUK word in 1930 'n volwaardige universiteit en in 1932 'n Afrikaanssprekende universiteit daarby. Die aksie in die NHK wat toe reeds vir etlike jare aan die gang was en daarop gemik was om die teologiese opleiding na PUK te verskuif, het hierna 'n natuurlike dood gesterf.

Die ervaring met die Minister van Onderwys lei daartoe dat die NHK in 1934 'n amp telike ooreenkoms met die Universiteit sluit. Dit word die voorloper van die latere notariële kontrakte.

Die teologiese opleiding kom in hierdie volgende periode van vyftien jaar behoorlik op dreef en nagenoeg dertig teologiese kandidate voltooi die opleiding.

Teologiese dosente

Die TUK Kalender 1923 dui die teologiese dosente soos volg aan:

- * *Hebreeus en OT Eksegese*
Professor: A C Paterson, MA (Edin & Oxon)
- * *NT Godgeleerdheid en Eksegese*
Professor: J H H A Greyvenstein, BA (Cape), ThD (Utrecht)
- * *OT Godgeleerdheid en Eksegese*
- * *Kerkgeschiedenis en Geschiedenis van de Dogma*
Senior-lektor: S P Engelbrecht, ThD (Utrecht)
- * *Apologetiek*
Lektor: E MacMillan, MA, BD (Glasgow)
- * *Wysbegeerte van de Godsdienst*
Lektor: C H S Runge, BA (Oxon)
- * *Grieks*
Professor: H Reinink, Litt D (Amsterdam)
- * *Metafisika*
Professor: W A Macfadyen, MA (Oxon), LLD (Cape)
- * *Sosiale ekonomie*
Professor: J E Holloway, BA (Cape), D Sc (London).

In 1924 se TUK-Kalender verdwyn name soos Runge, Reinink, Macfadyen en Holloway uit die dosentelys van die Fakulteit Teologie. Van Runge is min bekend en

dit is ook nie duidelik wat van hom geword het nie. Die weglating van die ander name dui daarop dat die Fakulteit Teologie nou 'n duidelike identiteit van sy eie (teenoor Lettere en Wysbegeerte) kry. Dié aanname word versterk deur die feit dat vir die eerste keer ook 'n dekaan ('deken' genoem) vir die Fakulteit aangedui word. Hy is prof Greyvenstein. Die naam van Paterson kom in 1924 ook vir die laaste keer voor, aangesien hy aan die einde van 1923 na Nieu-Seeland verhuis het.

Eerw MacMillan word in 1924 bevorder tot professor. In 1932 is hy die hele jaar met verlof en word sy klasse waargeneem deur dr H P Wolmarans. Prof MacMillan bedank met inwerkingtrede 1 Julie 1933, maar om een of ander vreemde rede dui die jaarboeke hom nog as dosent aan tot einde 1937. Dr Wolmarans tree hierna as tydelik-deelydse lektor op tot einde 1934 (*Ad Destinatum* 1960:167).

Leergang

Een van die veranderings in die TUK-Kalender 1923 was dat 'Filosofie van die Godsdiens' alle godsdienswetenskaplike vakverwysings in die leergang vervang en dat daar in die sesde jaar 'n onafhanklike studie ingevoer is in een van die volgende vakke:

- * Bybelse Tekskritiek
- * Bybelse Teologie
- * Kerkgeskiedenis
- * Dogmatiese Teologie
- * Filosofie van die Godsdiens
- * Sosiologie

Die leerplanbesonderhede van 'Filosofie van die Godsdiens' word in dieselfde jaarboek soos volg uiteengesit:

Vierde jaar: Inleidende Kursus

- * Histories: Oorsprong: groei en ontwikkeling van die Godsdiens. Die oorgang van primitiewe geloofsvoorstellings tot nasionale en historiese Godsdienste met 'n noukeurige studie van een of ander historiese Godsdiens.
- * Sielkundig: Die historiese ontwikkeling van die siel. Die Godsdienstige opvatting van die siel met spesiale verwysing tot miestiese literatuur. Die sosiale aanleg van die siel, sy waarde en bestemming.
- * Metafisies: Filosofie en Godsdiens. Die tradisionele teïstiese bewyse. Andere teïstiese argumente, alternatiewe teorieë. Ontwikkeling van die idee van God. Goddelike persoonlikheid. Skepping. Voorsienigheid. Die vraagstuk van die kwaad.

Vyfde jaar: Die Kristelike Godsdiens

- * Die openbaringsidee en sy moeilikhede. Wonderwerke en die vraagstukke wat deur wetenskap en kritiek opgewerp word. Die Kristelike standpunt. Die historiese grondslag van die Kristendom. Die vleeswording. Die opstanding. Die Versoening.

Sesde jaar: Godsdiens in menslike ervaring

- * Godsdiens en Wetenskap. Rasionalisme en mistisisme. Die betekenis van geloof. Godsdienstige praktyke: gebed en erediens: die Sosiale gevolgtrekkings. Godsdiens en Etiek. Godsdiens en Estetika. Die Kristelike gevolgtrekking.

Ons vind dus dat 'Filosofie van die Godsdiens', elders 'Wysbegeerte van die Godsdiens' genoem, die oorkoepelende term word waaronder ook sake soos godsdiensgeskiedenis en godsdiensfenomenologie hanteer is.

In die TUK-Kalender 1926 kry ons 'n herrangskikking. Die vierde jaar word geheel en al gewy aan Godsdiensgeskiedenis (vgl vierde jaar 'histories' hierbo), die vyfde jaar aan Godsdienssielkunde (vgl vierde jaar 'sielkundig' en uitbreiding hierbo) en die sesde jaar aan wat hierbo vir die vyfde jaar aangedui word. Dit lyk dan soos volg:

Vierde jaar: Inleidende Kursus

- * Histories: Oorsprong: groei en ontwikkeling van die Godsdiens. Die oorgang van primitiewe geloofsvoorstellings tot nasionale en historiese Godsdienste met 'n noukeurige studie van een of ander historiese Godsdiens.

Vyfde jaar:

- * Sielkundig: Die historiese ontwikkeling van die siel. Die Godsdienstige opvatting van die siel met spesiale verwysing tot miestiese literatuur. Die sosiale aanleg van die siel, sy waarde en bestemming.
- * Die verskil tussen oue en nuwe sielkunde. Die betekenis van die onbewuste motief. Die invloed van die gees oor die liggaam. Geloofsgenesing. Hipnotisme. Psiego-Analise.

Sesde jaar: Wysbegeerte en die Kristelike Godsdiens

- * Die openbaringsidee en die moeilikheid daaraan verbonde. Wondere in plaas van wetenskap en kritiek. Die Kristelike standpunt. Die historiese basis van die Kristendom. Die Vleeswording. Die wederopstanding. Die versoening.

Hierdie patroon bly volgens die jaarboeke staan tot einde 1937, hoewel dit bekend is dat daar vanaf 1935 'n nuwe doseersituasie rondom hierdie vak ingetree het.

Die departementele verdeling van die Fakulteit Godgeleerdheid blyk uit 'n memorandum wat prof B Gemser op 26 April 1926 namens die Fakulteit opgestel

het. Dit was soos volg: Departement Ou-Testamentiese Wetenskap, Departement Nuwe-Testamentiese Wetenskap, Departement Kerkgeskiedenis en die Departement Vergelykende Godsdienswetenskap. Laasgenoemde departement het die volgende vakke behartig: Geskiedenis van die godsdienste van die wêreld (eenjaar-kursus), Verskynsels van die godsdiens (halfjaar-kursus), Wysbegeerte van die godsdiens (een jaar) en Sielkunde van die godsdiens (een jaar) (Engelbrecht-versameling IV/14/2, in Van Nieuwenhuizen 1974:46, 52). Die groep kerklike vakke word nie in die memorandum weerspieël nie.

Die paradigma onderliggend aan die Fakulteit se siening van teologie kom na vore in regulasies in die Jaarboek 1931 oor die DD-kursus. Die teologiese veld word verdeel in drie groepe, te wete 'n *letterkundige* groep (Bybelse Eksegese, Algemene en besondere inleiding, Bybelse Teologie, Kultuurhistoriese agtergrond), 'n *historiese* groep (Kerkgeskiedenis, Dogmengeskiedenis, Kerkreg) en 'n *wysgerige* groep (Etiek, Wysbegeerte van die Godsdiens). (In die Jaarboek 1938 verander laasgenoemde na die 'Godsdienswetenskaplike en Wysgerige Groep').

Hierdie indeling van teologie as wetenskap weerspieël 'n godsdienswetenskaplike invalshoek en stem in breë trekke ooreen met die beskouings wat die *duplex ordo* ten grondslag gelê het. In die volgende periodes tree daar 'n nuwe teologiese paradigma na vore.

Onderrig

Bogenoemde leergaangaanduidings korreleer ongelukkig nie goed met wat dieselfde jaarboeke as die leeropdragte van die dosente aandui nie.

In die dosentelys van die TUK-Kalender 1923 word eerw MacMillan verantwoordelik genoem vir Apologetiek en mnr Runge vir Wysbegeerte van die Godsdiens. In die tydperk 1924-1926 verdwyn laasgenoemde vak uit die dosentelys, terwyl eerw MacMillan steeds aangedui word as dosent in Apologetiek. In 1927 is dit Apologetiek se beurt om te verdwyn en word eerw MacMillan aangedui as dosent vir Wysbegeerte van die Godsdiens. Dit duur tot einde 1937, volgens die jaarboeke, hoewel eerw MacMillan middel 1933 reeds vertrek.

Volgens dr P W Venter is die vakke soos volg in sy studietyd deur eerw MacMillan doseer:

- * 1926 – vierde jaar: Godsdiensgeskiedenis, met spesiale aandag aan die Oosterse godsdienste
- * 1927 – vyfde jaar: Apologetiek
- * 1928 – sesde jaar: Sielkunde van die Godsdiens

Dit is nie 'n groot afwyking van die jaarboeke se leergang nie, behalwe dat vyfde en sesde jaar omgeruil is. Dit hou moontlik ook verband met 'n driejarige onderrig-siklus wat gevolg is. Vanweë die min studente in die drie BD-jare is hulle in een klas saamgegroepeer en is dieselfde werk aan almal doseer. Die drie jaarkursusse het dus nie in moeilikheidsgrade opgebou nie en het ook nie 'n logiese volgorde gehad nie.

Die feit dat die leergang vir die Godsdienswetenskaplike vakke volgens die jaarboeke vir een en twintig jaar min verander het en een dosent, te wete eerw MacMillan, gedurende sy dienstermyn waarskynlik primêre onderrigverantwoordelikheid daarvoor gehad het, dui daarop dat die onderrigpatroon en -inhoud basies dieselfde gebly het.

'n Mens verkeer in die versoeking om te vermoed dat dogmatiese argumente ook in die Wysbegeerte van die Godsdiens moes gefigureer het. Dit was egter nie die geval nie, want die benadering het streng godsdienswetenskaplik of godsdiensfilosofies gebly.

Prof Ebenezer MacMillan as akademikus en persoon

Vir iemand wat so lank by die teologiese opleiding betrokke was, is merkwaardig min oor eerw MacMillan bekend. Sy oudstudente praat met groot lof van hom as mens. Die feit dat hy as Engelssprekende dit agtien jaar onder die Hervormers kon uithou, spreek ook boekdele vir sy aanpasbaarheid en persoonlike aanvaarbaarheid.

Aanvanklik is hy 'n deeltydse lektor, maar op 27 Oktober 1924 word hy tot deeltydse professor bevorder. Naas sy universitêre pligte het hy ook kerklik aktief gebly. So word hy in 1924 verkies tot moderator van die 'General Assembly' van die Presbiteriaanse Kerk in Suid-Afrika. Mettergaan het hy ook al meer by die Oxfordgroep betrokke geraak en in 1932 het hy die hele jaar verlof geneem om die beweging se aktiwiteite te help organiseer en buitelandse kongresse by te woon. Hy het op 1 Julie 1933 uit die Universiteit se diens getree (*Ad Destinatum* 1960:166-167).

Ongelukkig kon geen publikasie van sy hand opgespoor word nie. Hoewel dit bekend is dat hy, benewens sy studies in Skotland, ook in Duitsland studeer het, het hy nooit gepromoveer nie. (In die byskrifte van enkele fakulteitsfotos word hy nogtans 'Dr' genoem. So ook in Pont 1992:11).

Uit die notules van die Kuratorium blyk 'n redelike onbehae met die nie-konfessionele en nie-normatiewe benadering wat prof MacMillan in sy vakbeoefening openbaar het. Ds Van Broekhuizen het hom selfs as 'n modernis beskryf (Kuratorium 1919-07-22).

Aan die ander kant is die NHK in moeilike tye deur die samewerking met die Presbiteriaanse Kerk in staat gestel om 'n opleiding aan TUK gevestig te kry. Prof MacMillan help op sy gebalanseerde en aangename manier om die Fakulteit te konsolideer en 'n gesonde grondslag te lê vir toekomstige groei. Ds Joh Dreyer skryf in *Die Hervormer* van 22 November 1944, ná MacMillan se afsterwe: 'Deur sy opregtheid, sy begaafdheid, sy karakteradel het hy die respek van baie afgedwing.' In *Ad Destinatium 1910-1960* word hy beskryf as 'n entoesias met groot dryfkrag en deurstellingsvermoë, 'n besondere persoonlikheid en innemend in die omgang (*Ad Destinatium* 1960:167).

DIE TWEEDE PERIODE: 1935-1937

Die tydperk 1935-1937 vorm 'n belangrike tydperk in die geskiedenis van die Fakulteit, omdat 'n nuwe opleidingsvennoot, te wete die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk by die Presbiteriaanse Kerk oorneem en die periode 'n oorgangstydperk vorm na die latere bedeling van twee fakulteitsafdelings.

Die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk kom in die prentjie

Soos genoem het die Presbiteriaanse Kerk nie daarin belanggestel om 'n dosent in die plek van prof MacMillan te benoem nie. Die Universiteit van Pretoria het daarop die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk (hierna NH/GK) uitgenooi om so 'n benoeming te maak.

In die NH/GK was daar reeds so vroeg as 1916 in 'n sinode belangstelling in die teologiese opleiding aan TUK uitgespreek. Prof D F du Toit Malherbe (Skeikunde) en dr W P de Villiers (Duits) wat as ouderlinge afgevaardig was, het gepleit vir opleiding van die Transvaalse Kerk se predikante aan die TUK. Die pleidooi het egter op dowe ore geval en het nie verder as die wandelgange van die sinode gekom nie.

By die sinode van 1919 is 'n brief voorgelê van die Universiteitsraad waarin die kerk versoek is om die aanstelling van een of meer teologiese professore aan die bestaande Fakulteit Teologie te oorweeg. Die antwoord hierop was dat die kerk geen behoefte hiervoor het nie, aangesien hy volstaan met die opleiding van die Kweekskool te Stellenbosch (Van der Watt 1987:172).

By die sinode van 1922 het ds Paul Nel van Ermelo 'n beskrywingspunt ingedien en 'n ernstige pleidooi gelewer vir die opleiding van predikante te Pretoria. Hy het dit as 'n natuurlike ontwikkeling in die kerk beskou. Die teenstanders van die gedagte het egter geredeneer dat dit die eenwordingsproses van die vier gefedereer-

de Nederduitse Gereformeerde Kerke sou benadeel en dat die staat te veel seggen- skap oor die opleiding van predikante sou kry. Ook die professore van Stellenbosch het hulle sterk teen die gedagte uitgespreek. Op grond van bogenoemde besware wys die sinode ds Nel se voorstel af.

Die behoefte aan 'n opleiding in die Noorde word egter sterker. Min studente uit die Noorde gaan na Stellenbosch. Enkeles laat hulle selfs oplei by die Gereformeerde Fakulteit op Potchefstroom en die Hervormde/Presbiteriaanse Fakulteit te Pretoria. Daarby voel die kerk dat hy ook 'n invloed behoort te verkry in die groeiende Universiteit van Pretoria waar die meerderheid studente aan die NH/GK behoort het. Die industrialisering en versnelde verstedeliking in Transvaal speel ook 'n rol.

Na oorweging van beskrywingspunte en na 'n indringende bespreking besluit die sinode van 1934 om 'n kommissie te benoem om met die Universiteit te onderhandel oor die moontlike opleiding van predikante (die 'Teologiese Fakulteitskommissie' genoem). Prof A E du Toit, die rektor van die Universiteit, was die saak goedgesind. Op 'n vraelys van die kommissie het prof Du Toit positief geantwoord en die mening uitgespreek dat die NHK drie dosente moes hê en die NH/GK ook drie (Bezuidenhout 1955:49).

By dieselfde sinode is die uitnodiging van die Universiteit van Pretoria aan die kerk voorgelê om die vakature wat met die uitrede van prof E MacMillan ontstaan het, te vul.

Die Teologiese Fakulteitskommissie het ook die opdrag gekry om aan die Raad van die Universiteit van Pretoria 'n naam voor te lê vir die vulling van die vakature. Die persoon moes die vertroue van die kerk hê, moes die pastorale versorging van die kerk se studente aan die Universiteit kon waarneem en moes goeie verhoudinge met die NHK se dosente kon handhaaf. Op die eerste vergadering van die kommissie is besluit om die naam van ds G M Pellissier, BA (Kaap), BD (Lond), aan die Raad voor te lê.

Prof G M Pellissier

Ds George Murray Pellissier (1881-1954) het in 1924 vanaf Natal in die Transvaalse kerk aangekom toe hy as predikant van Carolina beroep is. Spoedig het hy 'n leidende rol in 'n aantal kerklike kommissies begin speel en by die sinode van 1934 is hy as aktuaris verkies (Van der Merwe 1988:240).

Die aanbeveling van ds Pellissier het nie plaasgevind op grond van sy akademiese onderlegdheid in 'n bepaalde vakgebied nie. Hy was nie 'n gedoktoeerde in die teologie nie. Hy het in 1907 'n BD-graad aan die Universiteit van Londen verwerf.

Hy is eerder gesien as die geskikte persoon om die grondslag te lê vir die stigting van 'n eie fakulteit vir die NH/GK. Hy het die vertroue van die kerk gehad en oor besondere leierskapskwaliteite en pastorale vermoëns beskik. Daarby was hy 'n skerpsinnige persoon wat hom ook akademies maklik sou kon inwerk in 'n vakgebied. Die kerk het hom dus nie benoem om 'n leerstoel in die Godsdienswetenskap te beklee nie, maar om die breë teologiese vorming van sy studente wat hulle voorberei het vir teologiese studies, te behartig.

Ds Pellissier het die benoeming aanvaar, hoewel daar op die tydstip nog geen waarborg was dat daar 'n fakulteit vir die NH/GK sou kom nie. Sy teenwoordigheid het egter 'n groot rol gespeel in die latere besluit van 1937 om wel met die Universiteit te onderhandel vir 'n eie fakulteit. In die NH/GK was daar algemene instemming met die benoeming van ds Pellissier vanweë sy nederige maar dinamiese persoonlikheid en sy skerpsinnigheid en groot werkvermoë.

Die NHK was minder gelukkig met sy benoeming. Die destydse dekaan, prof S P Engelbrecht, se keuse vir die vakature was dr W Nicol. Sy beswaar was waarskynlik gegrond op die feit dat ds Pellissier nie 'n doktorsgraad behaal het nie. Die gevolg van die teenstand was dat die Hervormde Kerk nie hulle studente toegelaat het om prof Pellissier wat op 1 Januarie 1935 diens aanvaar het, se lesings by te woon nie. Dr H P Wolmarans is as permanent-deeltydse lektor (ingevolge 'n ooreenkoms tussen die NHK en UP van 1934) op koste van die NHK aangestel om aan die Hervormde studente Vergelykende Godsdienswetenskap en Wysbegeerte van die Godsdiens te doseer.

Die gevolg was dat prof Pellissier se lesings slegs deur een student van die NH/GK, naamlik S J Henrico, bygewoon is. Die lesings is in een van die waskamers van die Ou Lettere-gebou aangebied wat vanweë ruimteprobleme as lesingkamer ingerig is.

Prof Pellissier het verder as geestelike vader opgetree vir die ongeveer twintig studente van die NH/GK wat nog met die propedeutiese studie besig was.

Op 5 April 1935 het prof Pellissier sy intrede gelewer in die NH/GK-gemeente Pretoria-Oos. Sy onderwerp was 'Die godsdiens as illusie volgens Freud' en het van groot belesenheid getuig. Op 11 April is hy tydens 'n funksie deur die kerk as professor verwelkom.

Aan die einde van 1935 het S J Henricc sy studies voltooi en sou prof Pellissier in die onbenydenswaardige posisie wees dat hy geen studente sou hê om voor klas te gee nie. Gelukkig kon Henrico oorreed word om met 'n MA-kursus voort te gaan en sodoende ook klasse by prof Pellissier by te woon (Vermeulen 1979).

Prof Pellissier het met sy innemende geaardheid spoedig die vertroue van die Hervormde Kerk se professore begin wen en toe hy ná die stigting van die NH/GK

se fakulteitsafdeling eerste dekaan geword het, was daar selfs hartlike samewerking. Daar het in die besonder tussen die kollegas, Pellissier en Wolmarans, 'n goeie persoonlike verhouding bestaan, wat op sy beurt teruggegaan het na 'n vorige kontak waarvan dr Wolmarans goeie herinneringe gehad het: Ds Pellissier was naamlik een van die predikante by wie dr Wolmarans en sy eggenote se 'gebooie' indertyd in Oos-Transvaal 'geloop' het.

Prof Pellissier het in adviserende hoedanigheid gedien op die teologiese fakulteitskommissie en aldus 'n groot bydrae gelewer in die beplanning en onderhandeling rondom die stigting van 'n eie opleiding. Hy het ook 'n groot rol gespeel in die beplanning en opstel van 'n BD-leergang.

Ná die stigting van die NH/GK se fakulteitsafdeling is prof Pellissier aangewys as professor in Dogmatiek en Godsdienswetenskap.

Ná sy aftrede in 1945 is hy opnuut benoem as kerklike professor in die Praktiese vakke. 'n Eredoktorsgraad is in 1946 aan hom toegeken (Hofmeyr 1971:47).

Dr H P Wolmarans

Hy was die eerste dosent aan die Fakulteit Teologie wat sy teologiese opleiding ook hier deurloop het, hoewel hy aan die Ryksuniversiteit van Groningen gepromoveer het. Aan hierdie begaafde dosent word elders in hierdie nommer 'n afsonderlike artikel gewy en daarom handel ons nie verder oor hom nie.

Leergang

Die Jaarboek 1938 is die enigste jaarboek om die oorgangsituasie te reflekteer, hoewel die nuwe bedeling van twee fakulteitsafdelings in dieselfde jaar reeds in werking tree. Die vraag is nou hoe ver die prentjie wat in die Jaarboek van 1938 na vore kom, teruggeprojekteer moet word. Hoe dit ook al sy, 'Filosofie van die Godsdiens' of 'Wysbegeerte van die Godsdiens' verander na 'Godsdienswetenskap'. Die leerplanbesonderhede verander ook:

Vierde jaar:

- * *Godsdiensgeskiedenis I*

Algemene inleiding, plus twee verteenwoordigende godsdienste; een uit elkeen van die twee groepe, Egipties-Semitiese en die Asiaties-Ariese.

- * *Fenomenologie van die Godsdiens I*

Algemene inleiding en Primitiewe godsdienste.

Vyfde jaar:

- * *Sielkunde van die Godsdiens, I* – Algemene Inleiding
- * *Fenomenologie van die Godsdiens, II* – Voorgeskrewe werke
- * *Godsdiensgeskiedenis, II* – Ten minste twee verteenwoordigende godsdienste, een uit elk van die twee groepe, Egipties-Semities en Asiaties-Aries, wat nie in vierde jaar geneem is nie.
- * *Wysbegeerte van die Godsdiens, I* – Algemene Inleiding.

Sesde jaar:

- * *Wysbegeerte van die Godsdiens, I* – Voorgeskrewe werke
- * *Sielkunde van die Godsdiens, II* – Voorgeskrewe werke
- * *Godsdiensgeskiedenis, III* – Noukeurige studie van minstens een verteenwoordigende Godsdiens wat in die vierde en vyfde jaar nie geneem is nie.

Opmerking: Studente van al die jare moet ook kollege loop oor die Inleiding tot die Godsdienswetenskap en eksamen doen in die sesde jaar.

'n Indrukwekkende lys van voorgeskrewe boeke word in dieselfde jaarboek aan-gegee. Dit lyk egter onwaarskynlik dat al hierdie werke inderdaad in die onderrig hanteer is. 'n Seleksie is moontlik deur die dosent gemaak gedurende die loop van die onderrig. Nogtans is die nuwe leergang en gepaardgaande boekelys 'n duidelike aanduiding dat 'n nuwe tydperk in die onderrig van Godsdienswetenskap (op BD-vlak) aangebreek het.

Op DD-vlak word die sogenaamde wysgerige groep herdoop na die 'Godsdienswetenskaplike en Wysgerige Groep', en dit verdeel soos volg:

- * Godsdiensgeskiedenis
Fenomenologie
Sielkunde
- * Wysbegeerte van die Godsdiens
Etiek (a) Algemeen
(b) Christelik.

Twee fakulteitsafdelings kom tot stand

Die Teologiese Fakulteitskommissie van die NH/GK het intussen met sy ondersoek voortgegaan en by die sinode van 1937 die stigting van 'n teologiese fakulteit aan-beveel. 'n Belangrike argument was dat die NH/GK predikante kon verloor, omdat hulle na die Gereformeerde en Hervormde opleidingsinrigtings sou gaan. Daar was

ook reeds twintig studente van die NH/GK besig met voorbereidende studie aan die Universiteit van Pretoria. Hulle lê 'n versoekskrif voor aan die sinode om vir hulle voortgesette studie voorsiening te maak. Na 'n debat van byna twee dae word die stigting van 'n eie fakulteit te Pretoria goedgekeur.

Dit was natuurlik nie moontlik om twee teologiese fakulteite aan dieselfde universiteit te hê nie en die besluit van die sinode het die Universiteit daarom in 'n dilemma geplaas. Prof C H Rautenbach wys die destydse rektor, prof M C Botha, egter op die Kontinentale voorbeeld waar teologiese fakulteite dikwels meer as een kerklike afdeling huisves, waarop die Raad besluit om die Fakulteit Teologie in twee kerklike fakulteitsafdelings te verdeel, met die oog op die predikantsopleiding van die NHK en die NH/GK (Persoonlike mededeling deur C H Rautenbach aan P J van der Merwe).

Vir dié doel is 'n formele notariële kontrak tussen die Universiteit van Pretoria enersyds en die twee kerke andersyds gesluit. Vanweë die spoed waarmee die saak hanteer is, kon dieselfde sinode van 1937 wat besluit het om 'n teologiese opleiding vir die NH/GK aan die Universiteit van Pretoria te vestig, ook die notariële ooreenkoms goedkeur.

Die nuwe bedeling het in 1938 in werking getree. Die fakulteitsafdeling van die NHK word eerslang deur die universiteitsamptenary 'Afdeling A' genoem en dié van die NH/GK 'Afdeling B'. Dit is egter te betwyfel of dié benamings, streng gesproke, ooit amptelike status verkry het.

Die Fakulteit Teologie (Afd B) het op 16 Maart 1938 tot stand gekom met die bevestiging van die eerste vier hoogleraars. Die volgende predikante is as hoogleraars daarheen beroep: Prof G M Pellissier in die Departement Dogmatiek en Godsdienswetenskap, dr E P Groenewald in die Departement Nuwe-Testamentiese Wetenskap, dr J H Kritzinger in die Departement Ou-Testamentiese Wetenskap en dr D J Keet in die Departement Kerkgeskiedenis.

DIE DERDE PERIODE: 1938-1959

Die derde periode strek tot einde 1959, die jaar waarin prof H P Wolmarans aftree. Die jaar 1952 is van besondere betekenis, aangesien dit die jaar is waarin prof Wolmarans waarskynlik begin het met die onderrig van Sendingwetenskap naas Godsdienswetenskap.

'n Interessante feit wat uit die Notariële Kontrak van 1937 blyk, is dat die departementele verdelings tussen Afdelings A en B presies parallel gemaak is. Prof Wolmarans sou dus die hoof word van die 'Departement Dogmatiek en Godsdienswetenskap', maar hy het nooit Dogmatiek doseer nie. Die Jaarboek van 1939 wat

die eerste was om die nuwe situasie te weerspieël, dui die departemente van Afdeling A soos volg aan: Departement Ou-Testamentiese Eksegese en – Teologie (hoof: prof B Gemser), Departement Christelike Etiek, Nuwe-Testamentiese Eksegese en – Teologie (prof J H J A Greyvenstein), Departement Kerk- en Dogmen-geskiedenis (prof S P Engelbrecht), Departement Godsdienswetenskap (prof H P Wolmarans). Dogmatiek word dus nie deur die Jaarboek in die departementele verdeling genoem nie, hoewel dit met die aanvang van die nuwe bedeling vanaf parakurrikulêre onderrig na die amptelike leergang oorgeskuif het.

Dit is interessant dat die BD-leergange van die twee afdelings feitlik identies is. Dit geld ook die leerplan. Afdeling A se BD-leergang het volgens die Jaarboek 1939 soos volg daar uitgesien:

<i>Vierde jaar:</i>	(i) Ou Testament	(a) Eksegese (b) Inleiding (c) Argeologie
	(ii) Nuwe Testament	(a) Eksegese (b) Teologie
	(iii) Geskiedenis van die Christendom	(a) Kerkgeskiedenis (b) Kerkreg
	(iv) Godsdienswetenskap	(a) Godsdiensgeskiedenis (b) Fenomenologie van die Godsdiens
	(v) Dogmatiek	
	(vi) Christelike Etiek	
<i>Vyfde jaar:</i>	(i) Ou Testament	(a) Eksegese (b) Inleiding (c) Teologie
	(ii) Nuwe Testament	(a) Eksegese (b) Teologie
	(iii) Geskiedenis van die Christendom	(a) Kerkgeskiedenis (b) Kerkreg (c) Dogmengeskiedenis
	(iv) Godsdienswetenskap	(a) Godsdiensgeskiedenis (b) Fenomenologie van die Godsdiens (c) Sielkunde van die Gods- diens (d) Wysbegeerte van die Godsdiens

	(v) Dogmatiek	
	(vi) Encyclopaedie van die Godgeleerdheid	
<i>Sesde jaar:</i>	(i) Ou Testament	(a) Eksegese (b) Inleiding (c) Teologie
	(ii) Nuwe Testament	(a) Eksegese (b) Inleiding en Kanongeskiedenis
	(iii) Geskiedenis van die Christendom	(a) Kerkgeskiedenis (b) Dogmengeskiedenis
	(iv) Godsdienswetenskap	(a) Godsdiensgeskiedenis (b) Fenomenologie van die Godsdiens (c) Sielkunde van die Godsdiens (d) Wysbegeerte van die Godsdiens
	(v) Dogmatiek	
	(vi) 'n Onafhanklike Studie van enige van die bestaande vakke wat deur Afdeling A goedgekeur is.	

Die *duplex ordo* was nou duidelik nie meer van toepassing in die onderrig nie. Tog val die afwesigheid van Praktiese Teologie op. Dit sou nog 'n geruime tyd duur voordat hierdie 'kerklike vak' 'n akademiese vak sou word. Sendingwetenskap is ook afwesig – dit is op hierdie stadium nog nie eers as 'n kerklike vak vir Hervormde studente aangebied nie.

In Afdeling B het Sendingwetenskap egter vanaf 1938 as kerklike vak gefiguureer. Prof D J Keet wat Kerkgeskiedenis doseer het, het Sendinggeskiedenis by sy leerplanne ingesluit en het Sendingwetenskap parakurrikulêr vir die finalejaarstudente aangebied (Crafford 1987).

Die leerplanbesonderhede van Godsdienswetenskap in BD word in die Jaarboek 1939 soos volg weergegee:

Godsdienswetenskap I

- * Godsdiensgeskiedenis, I – Algemene Inleiding, plus twee verteenwoordigende godsdienste, een uit elkeen van die twee groepe: Egipties-Semitiese en die Asia-ties-Ariese.
- * Fenomenologie van die Godsdiens, I – Algemene Inleiding en primitiewe godsdienste.

Godsdienswetenskap II

- * Godsdiensgeskiedenis, II. Ten minste twee verteenwoordigende godsdienste, een uit elkeen van die twee groepe, die Egiptiese-Semitiese en die Asiatiese-Ariese, wat in die vierde jaar nie geneem is nie.
- * Fenomenologie van die Godsdiens, II. Voorgeskrewe werke.
- * Sielkunde van die Godsdiens, I – Algemene Inleiding.
- * Wysbegeerte van die Godsdiens, I – Algemene Inleiding. Aanbevole boeke.

Godsdienswetenskap III

- * Godsdiensgeskiedenis, III. Noukeurige studie van ten minste een verteenwoordigende Godsdiens wat in die vierde en vyfde jaar nie geneem is nie.
- * Fenomenologie van die Godsdiens, III. 'n Besondere studie.
- * Sielkunde van die Godsdiens, II.
- * Wysbegeerte van die Godsdiens, II.

Die boekelys wat in die Jaarboek van 1938 aangedui word, word in 1939 herhaal met weglating van Thouless en Clemen.

Hierdie leergang en Godsdienswetenskaplike leerplanne bly dan feitlik onveranderd tot en met die Jaarboek van 1952. Selfs die boekelys bly onveranderd tot 1951 se Jaarboek, wanneer 'n paar toevoegings gemaak word. Daarna bly die boekelys onveranderd tot en met die Jaarboek van 1954, waarna dit nie meer in die Jaarboek afgedruk word nie.

Die DD-leergang in die Jaarboek van 1939 bly min of meer dieselfde as in 1938, behalwe dat die literêre groep verdeel in 'n Ou-Testamentiese en Nuwe-Testamentiese groep en die laaste groep weer eens herdoop word, hierdie keer tot 'Godsdienswetenskaplike en Sistematiese Groep'. In 1949 se Jaarboek lyk laasgenoemde groep soos volg:

Godsdienswetenskaplike en Sistematiese Groep

- * Godsdiensgeskiedenis
  - Fenomenologie van die godsdiens
  - Sielkunde van die godsdiens
- * Wysbegeerte van die godsdiens
  - Dogmatiek
  - Etiek (a) Algemeen
  - (b) Christelik.

Die groeiende sendingbetrokkenheid van die Nederduitse Gereformeerde Kerk het die belangstelling in sending gestimuleer. Op versoek van 'n aantal studente het prof Keet vanaf 1949 Sendingwetenskap op 'n vrywillige basis oor die hele laaste vier jaar van die teologiese opleiding vir die studente van Afdeling B aangebied.

Dit het gelei tot die instelling van 'n afsonderlike Departement Godsdiens- en Sendingwetenskap in Afdeling B met prof H D A du Toit as hoof in 1953. Prof Du Toit was 'n inspirerende figuur met 'n lewendige belangstelling in die sending. Onder sy leiding en inspirasie het Sendingwetenskap nou vir die eerste maal as akademiese vak werklik tot sy reg gekom (Crafford 1987:23).

Die begin van die vyftigerjare sien ook 'n skerp ontwakingsbewussyn in die NHK (hoewel nie van dieselfde omvang as in die NG Kerk nie). Die Algemene Kerkvergadering versoek die teologiese opleiding om Sendingwetenskap by sy kurrikulum in te sluit. Prof B J Engelbrecht word in 1952 as hoogleraar in Dogmatiek en Sendingwetenskap aangestel (volgens sy aanstellingsbrief), maar prof Wolmarans word deur die dekaan, prof S P Engelbrecht, versoek om Sendingwetenskap te doseer, wat hy vanaf 1952 gedoen het.

Die Jaarboek van 1953 is ook die eerste om Sendingwetenskap as deel van die BD-leergang van Afdeling A aan te dui. Dit word slegs op BD III-vlak aangebied en daarvoor verander Godsdienswetenskap III se naam na 'Godsdienswetenskap en Sendingwetenskap'. Die leergang verander bloot deur die toevoeging van 'Sendingwetenskap'. Eienaardig genoeg word hierdie toevoeging nie in die leerplan in dieselfde Jaarboek weerspieël nie, want dit bly identies aan die uiteensetting van 1952. Dit bly die toedrag van sake tot en met 1954, die laaste Jaarboek waarin Afdeling A se leerplanne afgedruk word. (In die Jaarboek 1974-1975 word teruggekeer na die praktyk om leergange en leerplanne vir Afd A aan te dui).

Dit wil dan voorkom of die naam van prof Wolmarans se departement ook in 1952/1953 verander het na die Departement Godsdiens- en Sendingwetenskap. Die hersiene Notariële Kontrak van 1952 meld dit so en reël tegelyk die instelling van die Departement Dogmatiek en Christelike Etiek.

Die Jaarboek van 1953 dui vir die DD-graadkursus vyf vakgroepe aan: Die Ou-Testamentiese, Nuwe-Testamentiese, Historiese, Sistematiese (Dogmatiek, Etiek) en die Godsdienswetenskaplike groep. Laasgenoemde bestaan uit Godsdiensgeskiedenis, Fenomenologie van die Godsdiens, Sielkunde van die Godsdiens, Wysbegeerte van die Godsdiens en Sendingwetenskap.

Die BD-leergang verander vanaf 1954 se Jaarboek tot en met 1958 s'n geensins. Dieselfde geld die DD-regulasies.

In die Jaarboek van 1959 word die BD-leergang so verander dat 'Godsdienswetenskap en Sendingwetenskap' oor al die jare aangebied word. Die leergang sien dan soos volg daaruit:

Godsdienswetenskap en Sendingwetenskap I

- (1) Godsdienswetenskap
  - (a) Godsdiensgeskiedenis
  - (b) Fenomenologie van die Godsdiens
- (2) Sendingwetenskap
  - (a) Sendinggeskiedenis
  - (b) Sendingteorie

Godsdienswetenskap en Sendingwetenskap II

- (1) Godsdienswetenskap
  - (a) Godsdiensgeskiedenis
  - (b) Fenomenologie van die Godsdiens
  - (c) Sielkunde van die Godsdiens
  - (d) Wysbegeerte van die Godsdiens
- (2) Sendingwetenskap
  - (a) Sendinggeskiedenis
  - (b) Sendingteorie

Godsdienswetenskap en Sendingwetenskap III

- (1) Godsdienswetenskap
  - (a) Sielkunde van die Godsdiens
  - (b) Wysbegeerte van die Godsdiens
- (2) Sendingwetenskap
  - (a) Sendinggeskiedenis
  - (b) Sendingteorie

Die DD-regulasies verander in dieselfde Jaarboek so dat die Godsdienswetenskaplike groep verander na die 'Godsdiens- en Sendingwetenskaplike Groep'. Dit word soos volg verdeel:

- (1) Godsdienswetenskap
  - (i) Godsdiensgeskiedenis
  - (ii) Fenomenologie van die Godsdiens
  - (iii) Wysbegeerte van die Godsdiens
  - (iv) Sielkunde van die Godsdiens
- (2) Sendingwetenskap
  - (i) Sendinggeskiedenis
  - (ii) Sendingteorie

Hierna verander die kurrikulêre situasie wat Godsdiens- en Sendingwetenskap in beide BD en DD betref, nie weer voor die Jaarboek 1963-1964 nie.

Onderrig

Die invoer van Sendingwetenskap was dus die enigste kurrikulêre verandering wat as wesenlik getipeer kan word in die tydperk 1938-1959. Godsdienswetenskap ondergaan hoogstens oppervlakkige kurrikulêre veranderings. Sodanige getuienis

kan geïnterpreteer word as duidend op 'n stagnerende onderrigsituasie en dat dit in 'n mate so was, moet erken word. Aan die ander kant is dit 'n hoogs riskante onderneming om die daadwerklike onderrig en later selfs die leerplanne uit die Jaarboeke te rekonstrueer. Dit is byvoorbeeld duidelik dat die boekelys in 1954 geen verband meer met die daadwerklik voorgeskrewe boekelys gehad het nie. Dit dui daarop dat die Jaarboek aan nuttigheidswaarde ingeboet het in 'n situasie waarin al die studente in elk geval al die kursusse moes volg en die kontak tussen dosent en student daagliks en direk was.

Die onderrigmetode wat gevolg is, was steeds dié van diktaatesings enersyds en selfstudie andersyds. Vanweë die beperkinge van die diktaatestelsel kon slegs 'n klein deel van die leerplan in die klas hanteer word. Uit gesprekke met voormalige studente van prof Wolmarans en 'n vergelyking van sy diktate, blyk dit dat hy Godsdienstenfenomenologie, Godsdienstilosofie en Sendingteorie so onderrig het. Die res van die leerplan is by wyse van voorgeskrewe materiaal en selfstudie afgehandel.

Soos in die artikel van prof Van Zyl oor prof Wolmarans elders in hierdie nommer genoem, het prof Wolmarans die volgende werke van Emil Brunner vir die BD-studente voorgeskryf: *Die Mystik und das Wort* (1924), *Religionsphilosophie evangelischer Theologie* (1931), *Der Mittler* (1947). Ander werke wat hy voorgeskryf het, is onder meer die volgende: Bavinck J H (1954) *Inleiding in de Zendingwetenschap*, Van der Leeuw, G (1944, 1948) *Godsdiensten der wereld*, Van der Leeuw, G (1933) *Phänomenologie der Religion*, Obbink, H T (1933) *De Godsdienst in zijn verschijningsvormen*, Wach J (1924) *Einführung in die Religionswissenschaft*.

Waar die benadering in Godsdienstilosofie vroeër streng algemeen filosofiewetenskaplik was, bewege prof Wolmarans oor na 'n teologiese benadering.

Hoewel prof Wolmarans 'n baanbreker in die NHK was met die onderrig van Sendingwetenskap, het hy nie dieselfde hoogtes daarin bereik as wat met Godsdienstilosofie die geval was nie. Sover bekend het hy ook geen sendingwetenskaplike publikasie laat verskyn nie. Dr D J C van Wyk het in 1987 'n oorsig van die Sendingwetenskap in die NHK geskryf waarin hy onder andere na die lesings van prof Wolmarans verwys (Van Wyk 1987).

Die volgende persone promoveer (beide in 1959) onder sy leiding: P S Dreyer, oor 'n sendingwetenskaplike onderwerp en F J van Zyl, oor 'n godsdienstilosofiese onderwerp.

DIE VIERDE PERIODE: 1960-1978

In die jaar 1960 word prof H P Wolmarans opgevolg deur prof F J van Zyl (BA, BD – Pretoria). Hy voltooi sy BD-opleiding in 1938 aan die Universiteit van Pretoria en

promoveer, soos genoem, in 1959. Voor sy aanstelling as hoogleraar, dien hy as predikant in die gemeentes Johannesburg, Standerton, Lydenburg, Springs en Wonderboompoort. Hy beklee die leerstoel tot 1978, wanneer hy aftree. Na sy aftrede dien hy weer eens as predikant, hierdie keer in die gemeente Potchefstroom-Noord.

Prof Van Zyl begin om Sendingwetenskap op 'n meer akademiese, wetenskaplike grondslag te plaas. Sy belangstelling het egter ook, soos in die geval van sy voorganger, primêr by Godsdiensfilosofie gelê. Daarin het hy hom, net soos sy voorganger, 'n eksponent van die Dialektiese Teologie bewys, maar soos uitgedruk in die denke van Karl Barth. Oor wat godsdiens is en die verhouding daarvan tot die Openbaring en geloof, het hy volledig die Barthiaanse standpunt weerspieël. Hy sit sy voorganger se teologiese benadering in Godsdiensfilosofie voort.

Oor prof Van Zyl is uitgebreid met sy vyftigjarige ampsjubileum in die *Hervormde Teologiese Studies* 45/2 (1989) geskryf (bv deur Geyser; Van der Merwe; Van Wyk). In die lig van die uitgebreide artikels volstaan ons hiermee oor hom as persoon en teoloog.

Die Jaarboek 1963-1964 is die eerste om twee jaar te dek. Hierdie praktyk word volgehou tot 1974-1975, met die uitsondering van 1973. Vanaf 1976 verskyn die Jaarboek weer jaarliks.

Die leergang verander in die Jaarboek 1963-1964 slegs in dié sin dat Sielkunde van die Godsdiens deurgaans daaruit verdwyn. Dit geld ook die DD-leergang. Dit korreleer met die algemene afname in belangstelling vir en aktiwiteit in die Godsdienspsigologie wat vroeër reeds begin het. Godsdienspsigologie kan vandag vir alle praktiese doeleindes as 'n dormante vak bestempel word, 'n skerp teenstelling met die situasie wat aan die einde van die vorige eeu en vroeg hierdie eeu gegeld het.

Die DD-regulasies verander in dieselfde Jaarboek om nou ook 'n Groep F in te sluit, te wete die Prakties-Teologiese Groep.

Na hierdie veranderings bly die situasie van hierdie Departement dieselfde totdat dit in die Jaarboek 1974-1975 verander. Die leergang verskraal tot blote kursusaanduidings (bv *Godsdiens- en Sendingwetenskap I*), terwyl die leerplan die volgende aandui:

(a) *Godsdienswetenskap I*

- (i) Godsdiensgeskiedenis I – Drie verteenwoordigende godsdienste
- (ii) Fenomenologie van die Godsdiens I
- (iii) Inleiding in die Godsdienswetenskap in die algemeen en in die besondere vakke

(b) *Sendingwetenskap I*

- (i) Sendinggeskiedenis tot by die Reformasie
- (ii) Sendingteorie I – Teologiese fundering.

(a) Godsdienwetenskap II

- (i) Godsdiensgeskiedenis II – 'n Verdere drie verteenwoordigende godsdienste
- (ii) Fenomenologie van die Godsdien II
- (iii) Wysbegeerte van die Godsdien I – Inleiding en die teologiese gesprek met die Godsdien

(b) Sendingwetenskap II

- (i) Sendingteorie II – Doel van die sending
- (ii) Sendinggeskiedenis – agtiende en negentiende eeu.

(a) Godsdienwetenskap III

Wysbegeerte van die Godsdien II – Teologiese gesprek met die Filosofie.

(b) Sendingwetenskap III

- (i) Sendingteorie III – Benaderingsprobleme
- (ii) Sendinggeskiedenis – negentiende eeu tot datum.

Die leergang en leerplan bly hierna dieselfde tot met die jaarboek van 1991. Die DD-leergang bly onveranderd tot 1987.

Onderrig

Die sikliese onderrigstelsel wat deur prof Wolmarans voortgesit is, is geleidelik deur prof Van Zyl vervang met afsonderlike jaarkursusse. Dit het die voordeel ingehou dat kursusse in logiese voortgang en moeilikheidsgraad kon opbou.

Prof Van Zyl gaan tot in die sewentigerjare voort met die stelsel van diktate en selfstudie. Verskeie dosente begin gedurende die sestigerjare teen die diktaatselsel rebelleer. Hulle laat hulle diktate tik en afrol en verkoop dit aan die studente. Gedurende die sewentigerjare begin die Universiteit om diktaatesings met kern-aantekeninge te vervang. Dit het gelei tot 'n ander onderrigmetodiek waarin lesingtyd aan oorsigtelike aanbieding, asook beligting en bespreking van sleutelsake gewy is. Die voordeel van dié stelsel was dat 'n baie groter deel van die leerplan in lesingtyd oorsien kon word.

Prof Van Zyl het hierdie ontwikkeling meegemaak, maar nie regtig by die nuwe onderrigstelsel aangepas nie. Sy styl was anders – nie van oorsigte nie, maar eerder van indringendheid, rustige diepsinnigheid en woordekonomiese veelseggendheid. Waar sommige dosente die klem in hierdie tyd verskuif vanaf voorgeskrewe boeke en selfstudie na kernaantekeninge in die vorm van minihandboeke, bly sy kernaantekeninge beskeie in omvang, maar juwele in formulering en uitdrukking. Aangesien die omvang van leerwerk, bereken op die getal bladsye, in sy vak altyd minder was as in ander departemente, het studente hulle dikwels misreken by die voor-

bereiding daarvan vir eksaminering, aangesien dit nie anders as indringend en met insig gedoen kon word nie.

'n Oorsig van die boeke wat prof Van Zyl voorgeskryf het, sluit die volgende in:

- * Du Plessis, J 1911. *A history of Christian missions in South Africa*.
- * Brunner, E 1920. *Mystik und das Wort*.
- * Brunner, E 1931. *Religionsphilosophie evangelischer Theologie*.
- * Schick, E 1943. *Vorboten und Bahnbrecher* (Sendinggeskiedenis).
- * Trilhaas, W 1953. *Die innere Welt* (Godsdienspsigologie).
- * Bavinck, J H 1954. *Inleiding in de Zendingwetenschap*.
- * Bleeker, C J & Van der Leeuw, G 1955. *Godsdiensten der wereld*.
- * Kraemer, H 1959. *Godsdienst, godsdiensten en het Christelijk geloof*.
- * Margull, J 1959. *Theologie der missionarischen Verkündigung*.
- * Wiersinga, H A 1959. *Geschiedenis van de Zending*.
- * Nida, E 1960. *Message and mission*.
- * Van Baaren, T P 1960. *Doolhof der goden*.
- * Anderson, G 1961. *The theology of the Christian mission*.
- * Gensichen, H W 1961. *Missionsgeschichte der neueren Zeit*.
- * Sundkler, B 1961. *Bantu prophets in South Africa*.
- * Mann, U 1961. *Theologische Religionsphilosophie im Grundriss*.
- * Blaauw, J 1962. *The missionary nature of the church*.
- * Margull, H J 1962. *Aufbruch zur Zukunft* (onafhanklike kerke in Afrika en Asië).
- * Tillich, P 1962. *Religionsphilosophie*.
- * Brunner, E 1963. *Wahrheit als Begegnung*.
- * Niell, S 1964. *History of missions*.
- * Berkhof, H 1966. *Christus de Zin der geschiedenis*.
- * Van Leeuwen, A T 1966. *Het Christendom in de wereldgeschiedenis*.
- * Bettis, J D (red) 1969. *Phenomenology of religion*.
- * Bleeker, C J, Widengren, G 1969. *Historia religionum*.
- * Mann, U 1970. *Einführung in die Religionsphilosophie*.

Die Algemene Kerkvergadering besluit in 1976 dat tydelik-deeltydse dosente in die onderskeie departemente aangestel mag word om met die onderrig behulpsaam te wees. Dit realiseer vanaf die begin van 1978. Die volgende tydelik-deeltydse dosente is toe in die Departement Godsdiens- en Sendingwetenskap (Afd A) aangestel: dr C J Viljoen, D J C van Wyk, H G van der Westhuizen en P J van der Merwe.

Die volgende persone promoveer onder die leiding van prof Van Zyl: P G Geertsema, H G van der Westhuizen, D J C van Wyk, C J Viljoen, M W Pretorius en P J van der Merwe, terwyl hy prakties as promotor opgetree het vir die proefskrif

van P B Boshoff, maar dit vanweë sy aftrede nie kon finaliseer nie. Een van die proefskrifte, te wete dié van H G van der Westhuizen, het 'n sendinghistoriese tema gehad en twee ander, te wete dié van P J van der Merwe en P B Boshoff, 'n godsdiens teologiese. Die ander was godsdiensfilosofies gerig.

In Afdeling B het die sestigerjare ook belangrike veranderings gesien. In 1966 het prof Du Toit hoof geword van die nuutgestigte Departement Praktiese Teologie (Afd B). Aan die begin van 1967 is ds C W H Boshoff eers as senior lektor en ná sy promosie as professor en hoof van die Departement Godsdiens- en Sendingwetenskap (Afd B) benoem (Crafford 1987:23).

SAMEVATTING

Die geskiedenis van die vak Godsdienswetenskap in die Fakulteit Teologie aan die Universiteit van Pretoria is in 'n sekere sin ook die geskiedenis van die Fakulteit tot 1937. Dit is een van die eerste vakke wat onderrig is en dit maak steeds deel uit van die teologiese kurrikulum. Die dosente wat dit onderrig, dien ook uitsonderlik lank, sodat nagenoeg vier geslagte die hele vyf en sewentig jaar van die Fakulteit se bestaan dek.

Sendingwetenskap verkry in die vroeë vyftigerjare eers amptelike status, maar neem gou toe in aansien. Nogtans bly dit in Afdeling A die junior vennoot van die dubbelvak 'Godsdiens- en Sendingwetenskap', terwyl die omgekeerde in Afdeling B van toepassing is.

Endnotas

1. Tot en met 1918 verskyn die jaarboek met slegs 'n Engelse titel en Afrikaanse weergawes vir sommige Engelse rubrieke. Vanaf 1919 verskyn die jaarboek in Engels en Afrikaanse uitgawes. Interessant genoeg bevat die Afrikaanse weergawe nog heelwat Engels en word die leergange tot 1938 onder die titel 'Faculty of Theology' aangedui.
2. Waar verwysings ná 1919 na die Engelse weergawe gemaak word, is dit omdat die Afrikaanse weergawe nie beskikbaar was nie.
3. Volledige titel: Menzies, A (1895) *History of religion: A sketch of primitive religious beliefs and practices and of the origin and character of the great systems*. London: Murray.
4. Dat dit diktaatslesings is, blyk uit die noukeurige datuminskrywings in die kantlyn, waarvan die eerste 21-8-1920 en die laaste 13-10-1920 is.

Literatuurverwysings

- Ad Destinatum* 1960. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria 1910-1960. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Bezuidenhout, F C 1955. *Die totstandkoming van die Teologiese Fakulteit (Afd B)*. Ongepubliseerde proponentverhandeling, Universiteit van Pretoria.
- Crafford, D 1987. Vyftig jaar sendingbetrokkenheid van die Teologiese Fakulteit van die Ned Geref Kerk aan die Universiteit van Pretoria. *Deo Gloria Blad* 23.
- Dreyer, J G M 1944. Eerw E MacMillan oorlede. *Die Hervormer* 1944-11-22.
- Geyser, P A 1989. Prof dr F J van Zyl se Skrifbeskouing. *HTS* 45, 253-262.
- Hofmeyr, J W 1971. *'n Geskiedenis van die Teologiese Fakulteit van die Nederduitse Gereformeerde Kerk aan die Universiteit van Pretoria vanaf 1938-1970*. Ongepubliseerde proponentverhandeling, Universiteit van Pretoria.
- Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika 1913. Notule van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering 29 Januarie 1913. Pretoria: NHKA.
- 1917. Notule van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering 28 Junie 1917. Pretoria: NHKA.
- 1919. Notule van die Kuratorium 22 Julie 1919. Pretoria: NHKA.
- Pont, A D 1992. Ons teologiese opleiding 75 jaar oud. *Almanak* 86:9-18.
- Universiteit van Pretoria 1916-1930. TUC Calender/TUK Kalenders. Pretoria: UP.
- 1931-1991. Jaarboeke. Pretoria: UP.
- 1937. Notariële Kontrak. Pretoria: UP.
- 1952. Notariële Kontrak. Pretoria: UP.
- Van Baaren, T P 1959-1960. De plaats van de theologie in de godsdienstwetenskapelijke faculteit. *NTT* 14:321-328.
- Van der Merwe, P A 1988. *George Murray Pellissier (1881-1954): Die lewensbeeld van 'n kerkman*. Ongepubliseerde proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Van der Merwe, P J 1989. Prof dr F J van Zyl as mens, kerkman en godsdiensfilosoof. *HTS* 45, 231-252.
- Van der Watt, P B 1987. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1905-1975*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Van Nieuwenhuizen, T H J 1974. Ontstaan en geskiedenis van die teologiese fakulteit (Afdeling A) aan die Universiteit van Pretoria 'n oorsig. Ongepubliseerde BD-skripsie, Universiteit van Pretoria.
- Van Wyk, D J C 1987. Sendingteorie en sendingpraktyk in die Nederduitsch Hervormde Kerk: verlede, hede en toekoms. *HTS* 43, 99-120.
- 1989. Prof dr F J van Zyl as sendingteoloog. *HTS* 45, 263-279.
- Venter, P J J 1919-1920. Klasaantekeninge, BD 1 en 2.

Vermeulen, J F 1979. Die Teologiese Fakulteit van Pretoria: die eerste dosente en studente 1938-1941. Pretoria: Ongepubliseerde verhandeling vir Nagraadse Diploma, Universiteit van Pretoria.